

Mali slavenski književni jezici

Kedačić, Valentina

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:583426>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Valentina Kedačić

Mali slavenski književni jezici

Diplomski rad

prof. dr. sc. Ivan Jurčević

Osijek, 2011.

SAŽETAK

U suvremenoj Europi dvjesto je milijuna ljudi koji govore slavenskim jezicima. Slavenski su jezici genetski srodni jezici i svi oni imaju svoj zajednički prethodni oblik. Praslavenski jezik zajednički je prethodni stupanj svih slavenskih jezika iz kojega su se svi oni razvili. Tradicionalno se slavenski jezici dijele na: istočnoslavenske, zapadnoslavenske i južnoslavenske jezike. Deset je slavenskih standardnih jezika: ruski, ukrajinski, poljski, češki, slovački, slovenski, hrvatski, srpski, bugarski i makedonski. Važni su i oni slavenski jezici, koji još uvijek nisu stekli status standardnosti ili su, pak, takav status iz nekog razloga izgubili. Takvi se jezici nazivaju malim slavenskim književnim jezicima kao i malim slavenskim nestandardnim jezicima. Mali su slavenski književni jezici zapadnopleški, rusinski, lužičkosrpski, kašupski, rezijski, gradišćanskohrvatski, moliškohrvatski i banatskobugarski jezik. Svi navedeni mali slavenski jezici imaju svoju povijest, kulturu, govornike, tekstove, i zbog toga jesu književni jezici. Da bi postigli i stupanj standardnosti moraju zadovoljiti trostupanjski model standardnosti, koji uključuje sociolingvističku, sociokulturnu i državno-političku razinu. Svim tim jezicima zajedničko je da su kroz povijest nailazili na brojne poteškoće. Svi su ti problemi utjecali na njihov položaj danas. Od navedenih jezika danas se svojim relativno dobrim položajem ističu rijetki. Za izdvojiti jesu rusinski, gradišćanskohrvatski i gornjolužičkosrpski jezik. Jezici su to skupine govornika koji se smatraju manjinskim stanovništvom u područjima u kojima žive. Unatoč tomu, oni se bore za svoj identitet i jezik kao jednu od glavnih odrednica njihova samoodređenja. Za sve male slavenske književne jezike vrijedi isti cilj, a to je dostizanje stupnja standardnosti. Jezici su to koji se od svojega postanka pa sve do danas bore za svoj opstanak s više ili manje uspjeha u tomu.

KLJUČNE RIJEČI: Slaveni, slavenski jezici, mali slavenski književni jezici, standardnost

SADRŽAJ

1. UVOD.....	3
2. SLAVENI I SLAVENSKI JEZICI.....	4
2.1. Podrijetlo imena.....	4
2.2. Pradomovina Slavena.....	4
2.3. Razvoj slavenskih jezika.....	6
3. MALI SLAVENSKI KNJIŽEVNI JEZICI.....	10
3.1. Zapadnopoleški jezik.....	10
3.2. Rusinski jezik.....	11
3.3. Lužičkosrpski jezik.....	15
3.3.1. Gornjoluzičkosrpski jezik.....	15
3.3.2. Donjoluzičkosrpski jezik.....	18
3.4. Kašupski jezik.....	20
3.5. Rezijski jezik.....	21
3.6. Gradišćanskohrvatski jezik.....	23
3.7. Moliškohrvatski jezik.....	26
3.8. Banatskobugarski jezik.....	29
3.9. Sličnosti i razlike između navedenih malih slavenskih jezika.....	31
3.10. Odnos između malih i velikih slavenskih jezika.....	33
4. METODIČKI PRISTUP TEMI “MALI SLAVENSKI KNJIŽEVNI JEZICI”.....	36
5. ZAKLJUČAK.....	41
6. LITERATURA.....	42

1. UVOD

Standardni su oni jezici koji zadovoljavaju različite kriterije standardnosti, a u slavenskome ih je svijetu deset: ruski, ukrajinski, poljski, češki, slovački, slovenski, hrvatski, srpski, bugarski i makedonski. Ti se jezici nazivaju velikim slavenskim standardnim jezicima. Osim njih, postoje oni jezici koji još uvijek nisu dostigli stupanj standardnosti, te je upravo iz toga razloga važnije govoriti o njima. Riječ je o malim slavenskim književnim jezicima ili slavenskim nestandardnim jezicima, u koje se ubrajaju: zapadnopoleški jezik, rusinski, lužičkosrpski, kašupski, rezijski, gradišćanskohrvatski, moliškohrvatski i banatskobugarski jezik.

Navedeni mali slavenski književni jezici različite su starosti, povijesti, broja govornika, vitalnosti i vrijednosti. Cilj je svim govornicima isti, a on se skriva u pojmu standardnosti. Dok su jedni na najboljem putu da postanu standardnima, drugi su pak sve bliže statusu izumrlih jezika. Zadatak je ovoga rada najprije ukazati na postojanje jezika koji nisu standardni, za koje velika većina ljudi nikada nije niti čula, a koji zbog toga nisu niti mali niti nevažni. Oni su mali iz nekih drugih razloga koji se kroz proučavanje daljnijega teksta mogu otkriti, a može se otkriti i pregršt zanimljivosti vezanih uz te jezike. Jezici su to bogate povijesti, kulture i književnosti, koji svoj status mogu "zahvaliti" nesretnim okolnostima i sudbini.

Ono što je zajedničko svim velikim i malim jezicima njihovo je zajedničko podrijetlo. Sve su to jezici koji pripadaju slavenskoj jezičnoj skupini i narodu Slavenima. Stoga rad započinje poglavljem koji nosi naslov *Slaveni i slavenski jezici*, kako bi se ukazalo na zajedničko porijeklo svih slavenskih naroda i jezika. Govoreći o povijesti Slavena i njihove domovine, dolazi se do zajedničkog jezika pretka svih slavenskih jezika kao i do njihova razvoja do stanja u kakvom se danas nalaze. *Mali slavenski književni jezici* naslov je drugoga poglavlja koji se bavi opisivanjem malih slavenskih jezika, dovodi u odnos sve male slavenske jezike, te se uspoređuju značajke malih sa značajkama velikih slavenskih jezika. Budući da smo svi govornici jednoga od slavenskih jezika, bilo bi lijepo i korisno kada bismo svi, osim povijesti našega jezika, znali nešto o povijesti Slavena i slavenskih jezika, kao i o tome da u slavenskome svijetu postoje jezici koji nisu u tako sigurnomu i dobromu položaju kao primjerice naš jezik. Iz tog razloga treći je dio rada naslovljen kao *Metodički pristup temi "Mali slavenski književni jezici"*, a predstavlja zapravo jedan od načina na koji se ova tema može obraditi u nastavi.

2. SLAVENI I SLAVENSKI JEZICI

2.1. Podrijetlo imena

U suvremenoj Europi dvjesto je milijuna ljudi koji govore slavenskim jezicima, a unatoč tomu povijesni su počeci Slavena ostali nejasni i tajnoviti. Poznata je činjenica da se Slaveni u povijesnom okviru pojavljuju tek u 6. st., te da su od svojih početaka podijeljeni u brojna plemena. Tijekom čitave grčke i rimske povijesti Slaveni se, kao narod, uoče ne pojavljuju u povijesnim izvorima. Rijetki su bili oni autori koji su u 6. st. pokazivali interes za novo pleme. Jedni od rijetkih bili su Tacit, Ptolemej i Plinije koji su Slavene povezivali s Venetima ili Vendima, narodom koji je prema antičkim autorima obitavao na sjeveru Poljske, oko ušća Visle. Veza s Vendima nije potvrđena, stoga je ova teorija ostala nedokazana.

U latinskim izvorima slavensko se ime prvi puta pojavljuje kod gotškoga pisca Jordanesa, koji djeluje u 6. st. U svojem djelu *Povijest Gota* Slavene naziva Venetima i Antima, ističući da se radi o brojnom narodu koji živi na golemom području na istočnoj obali Visle.

Prokopije kao bizantski izvor u isto vrijeme kad i Jordanes donosi svoje vijesti o Slavenima. I on za Slavene ima dva imena, Sklabenoi i Antai, no ističe da su im običaji, jezik i vjera isti. Govori i o tome kako su Slaveni 548. godine prodrli do Drača na jadranskoj obali, te kako su im se u pohodima kasnije pridružili Avari, nomadski narod iz stepa.

Slavenski izvori vezuju Slavene uz Podunavlje. *Kijevski ljetopis* iz 11. st. kao najstariji slavenski izvor, govori o tome kako su Slaveni zaposjeli područja uz Dunav te si nadjenuli imena s obzirom na zemlju koju su naselili, pa su tako nastali *Česi* ili *Bijeli Hrvati*, *Morave* i drugi.

O podrijetlu Slavena, osim navedenih, postoje i brojne druge teorije, međutim niti jedna nije dokazana, stoga nam preostaje samo pretpostavljati. Čak ni teorija o podrijetlu riječi *Slaven*, koja dovodi riječ *Slaven* u vezu s riječima *slovo* i *slava*, nije usvojena.

2.2. Pradomovina Slavena

Pradomovinom Slavena označuju se područja u kojima su Slaveni bili nastanjeni prije svojih seoba u povijesne prostore. Dvije su velike teorije vezane uz pitanje pradomovine Slavena:

- a) autohtona teorija
- b) alohtona teorija

Autohtona teorija kaže da su Slaveni živjeli sjeverno od Karpata od 1000. godine prije Krista, dok alohtona tvrdi da su Slaveni na tom području živjeli u 5. ili 6. stoljeću poslije Krista. Neki znanstvenici tvrde da su obje teorije apsurdne i smatraju da su se Slaveni pojavili kao posebno pleme negdje u vrijeme Krista.

Jedna je teorija tvrdila da su postojala dva vala Slavena, Praslaveni (Veneti) i Slaveni, koji su se pomiješali i stvorili današnje Slavene.

Nedavno se javila teorija koja kaže da su Slaveni autohtoni još od vremena prije ledenog doba. Ta se teorija zasniva na genetici i teoriji razvitka ljudi u više centara, te tvrdi da je slavenska pradomovina uključivala područja koja Tacit navodi kao Germaniju.

Područje sjeveroistočno od Karpata ujedno je i područje s najvećom koncentracijom hidronima koji se mogu pripisati praslavenskom jeziku, a istovremeno je to i polazište za objašnjavanje slavenskih migracija. Seobe Slavena tekle su brzo, u 6. st. posvuda su zauzimali zemlju, a već u 7. st to je zauzimanje bilo završeno. Slaveni se u 5. i 6. st. kreću na zapad, vjerojatno pod pritiskom naroda iz Sibira i Istočne Europe. Tada su naselili područje između Odre i Labe na sjeveru, Češku i Moravsku, velik dio današnje Austrije, Panoniju i Balkan, te područje kod gornjeg toka rijeke Dnjepar. Širenje Slavena prema zapadu i jugu ostavilo je traga i u populacijskoj genetici. Neki su geni, osobito na y-kromosima (koji se prenose muškom linijom od oca na sina) vrlo učestali u slavenskim zemljama.

Kad su se smjestili, Slaveni su uspostavili prve oblike država, prve klasne podjele. Prva slavenska država bila je Karantanija. Postojale su i države središnjih Slavena, kao što je Balatonska kneževina i Severjani. Širenjem Mađara i Rumunja kao i germanizacijom Austrije razdvojili su se sjeverni od južnih Slavena, stoga se do danas uobičajila podjela Slavena na tri podskupine:

1. Istočni Slaveni
 - Rusi, Ukrajinci, Rusini, Bjelorusi
2. Zapadni Slaveni
 - Kašubi, Poljaci, Česi, Slovaci, Lužički Srbi
3. Južni Slaveni
 - Bugari, Makedonci, Hrvati, Srbi, Bošnjaci, Crnogorci, Slovenci

S obzirom na vjeru Slaveni se tradicionalno dijele na pravoslavce i katolike. Postoje i Slaveni muslimani i protestanti.

2.3. Razvoj slavenskih jezika

Svakim se jezikom u bilo kojem vremenu služi neka društvena i komunikacijska zajednica, kao što je to bila zajednica Predslavena, odnosno predaka Slavena, koja je komunicirala prajezikom iz kojega se razvio praslavenski jezik. Lingvistička analiza pokazuje da je posljednji zajednički predak svih slavenskih jezika praslavenski jezik kojim se govorilo oko 600. godine. Govornici toga jezika jesu Praslaveni, odnosno Slaveni. I praslavenski je jezik morao imati svoje jezike pretke, od kojih je jezičnoj znanosti najstariji dohvatljiv jezik predak indoeuropski prajezik (njime se nije govorilo nakon 3. tisućljeća). Indoeuropski prajezik nikada nije zapisan niti o njemu postoje konkretni dokazi, već su svi glasovi i riječi rekonstruirani komparativnom metodom. Većina riječi iz suvremenih indoeuropskih jezika potječe iz takvih rekonstruiranih glasova i riječi. Indoeuropska porodica jezika sastoji se od sljedećih grana:

- I. Anatolijski jezici
- II. Indoiranski jezici
- III. Grčki jezik
- IV. Italski jezici
- V. Keltski jezici
- VI. Germanski jezici
- VII. Armenski jezik
- VIII. Toharski jezici
- IX. Albanski jezik
- X. Baltoslavenski jezici
 - a) baltički jezici
 - b) slavenski jezici

Slavenski jezici jesu genetski srodni jezici. Svi oni imaju svoj zajednički prethodni oblik. Prema tome praslavenski jezik njihov je zajednički prethodni pretpovijesni jezični stupanj koji se na temelju postojećih pojedinačnih jezika može rekonstruirati i učiniti dostupnim. Iz

praslavenskoga razvili su se svi slavenski jezici. Praslavenski jezik obuhvaća vrijeme homogena razvoja na koje se nastavlja faza općeslavenskoga jezika, a odnosi se na promjene u jeziku koje su obuhvatile sve idiome potekle iz praslavenskoga jezika. *Općeslavensko razdoblje traje od 7. st. do otprilike 11. st.*¹, iako se već u 9 st. javljaju tekstovi na starocrkvenoslavenskom jeziku. Naime, uz 9. st. veže se početak pismenosti Slavena, te uz Svetu Braću, Ćirila i Metoda, koji su Slavenima stvorili pismo i preveli svete tekstove na slavenski jezik. Starocrkvenoslavenski jezik je jezik skupine tekstova koje su slavenski učitelji Ćiril i Metod preveli u okviru slavenske misije. Ujedno je to prvi i najstariji slavenski književni jezik. Književna djelatnost Svete Braće u okviru slavenske misije označila je *početak slavenske književnosti, slavenske liturgije i slavenske duhovne kulture u europskom smislu*². Slavenski je jezik podignut na razinu književnoga jezika, Konstantin ga je gramatički normirao, upotpunio sintaksu, prilagodio i obogatio leksik, te sastavio pismo Slavenima - glagoljicu. Starocrkvenoslavenski jezik grana je općeslavenskoga. Osnova mu je dijalekt egejskoga sjeverozapadnog primorja. Kao književni jezik bio je namijenjen moravskim Slavenima, a ostalim je Slavenima nadomještao još nepostojeće lokalne književne jezike. Razlikuju se tri inačice starocrkvenoslavenskoga jezika, a to su: moravska, makedonsko-bugarska i slovenska. U 12. stoljeću nastaje jezik koji se više ne oslanja na živi dijalekt nego na tradiciju knjige, jezik koji zamjenjuje još neustrojene lokalne književne jezike i u svome se razvoju prilagođava lokalnim razlikama. To se jezično razdoblje naziva razdobljem crkvenoslavenskoga jezika. To razdoblje karakterizira postojanje lokalnih redakcija³ i subredakcija: 1) makedonsko-bugarska redakcija, 2) srpska redakcija, 3) hrvatskoglagoljska, 4) češka, 5) ruska i 6) rumunjska redakcija.

Još u slavenskoj pradomovini postojali su različiti dijalekti. *Udaljenost prebivališta, različite kulturne prilike, moć političkih središta, te interferencije sa zaostalim neslavenskim jezicima vodili su produbljivanju jezičnih razlika među osnovnim dijalektima velikoga slavenskoga teritorija*⁴. Tradicionalno se slavenski jezici dijele na istočne, zapadne i južne. Ova se podjela zasniva na povijesno-fonološkom odnosno povijesno-morfološkom kriteriju koji se odnosi na

¹ Matasović, Ranko. *Poredbeno povijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 58.

² Mareš, František Vaclav, *Od praslavenskoga do crkvenoslavenskoga*, Riječ: časopis za književnost, kulturu i znanost, 2010., str. 12.

³ Redakcija je spontano i nehotimično mijenjanje staroslavenskoga jezika zbog utjecaja piščeva jezika i njegova lokalnoga idioma.

⁴ Mareš, František Vaclav, *Od praslavenskoga do crkvenoslavenskoga*, Riječ: časopis za književnost, kulturu i znanost, 2010., str. 3.

reflekse praslavenskih glasovnih skupina *tj/kt*, *dj*, pr. **světja* 'svijeća', **năktъ* 'noć', **medja* 'međa'.

Tablica 1. Tradicionalna podjela slavenskih jezika

SLAVENSKI JEZICI		
ISTOČNOSLAVENSKI JEZICI	ZAPADNOSLAVENSKI JEZICI	JUŽNOSLAVENSKI JEZICI
ruski	češki	bugarski
ukrajinski	poljski	makedonski
bjeloruski	slovački	srpski
zapadnopoleški	gornjolužičkosrpski	hrvatski
rusinski	donjolužičkosrpski	slovenski
	polapski	rezijski
	pomoranski	gradišćanskohrvatski
	kašupski	moliškohrvatski
		banatskobugarski

Ruski, ukrajinski i bjeloruski jezik pripadaju skupini istočnoslavenskih jezika: *sveča*, *meža* (rus.), *meža*, ali *chodžu* 'idem' (ukr.). Zapadnoslavenski jezici jesu češki, poljski, slovački, gornjolužički, donjolužički, te polapski i pomoranski, koji se nikada nisu uzdigli na stupanj književnoga jezika i koji su izumrli. Tu skupinu karakterizira sljedeći refleks skupina *tj/kt*, *dj*: *svíce*, *noc*, *mez* (češ.), *miedz*a (polj.). Južnoslavenski su jezici bugarski, makedonski, srpski, hrvatski i slovenski, a u njima su različiti refleksi skupina *tj/kt*, *dj*: *svešt/nošt*, *mežda* (bug.), *međa* (mak.), *noć*, *međa* (srp., hrv.), *noč*, *meja* (sln.). Navedeni slavenski jezici uglavnom su

standardni, što znači da zadovoljavaju *trostupanjski model standardnosti*⁵, koji uključuje sociolingvističku razinu, sociokulturnu i državno-političku razinu. Standardnost se jezika odnosi i na propisanu gramatiku, pravopis te leksik nekoga jezika. Deset je slavenskih standardnih jezika: ruski, ukrajinski, poljski, češki, slovački, slovenski, hrvatski, srpski, bugarski i makedonski. Jezici su to različite starosti, povijesti, vitalnosti, te broja govornika i vrijednosti. Važni su i oni slavenski jezici, koji još uvijek nisu stekli status standardnosti ili su, pak, takav status iz nekog razloga izgubili. Takvi se jezici nazivaju *malim slavenskim književnim jezicima kao i malim slavenskim nestandardnim jezicima*⁶. Mali istočnoslavenski književni jezik je zapadnopoleški, rusinski je jezik koji genetski potječe iz istočnoslavenskog i zapadnoslavenskog graničnog područja, mali zapadnoslavenski književni jezici jesu gornjolужиčki i donjolужиčki, te kašupski, a u male južnoslavenske jezike ubrajaju se rezijski, gradišćanskohrvatski, moliškohrvatski i banatskobugarski jezik.

Slika 1. Slavenski jezici

⁵ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 10.

⁶ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 12.

3. MALI SLAVENSKI KNJIŽEVNI JEZICI

3.1. Zapadnopleški jezik

Regija Polesje nalazi se na istoku Europe, stoga ovaj jezik pripada skupini istočnoslavenskih jezika. Zapadno Polesje obuhvaća zapad Bjelorusije, sjeverozapad Ukrajine i istočni dio Poljske. U toj regiji živi preko četiri milijuna ljudi, ali točan broj govornika zapadnopleškoga jezika nije poznat. Poznata je činjenica da se uz poleški dijalekt upotrebljava ruski jezik koji prevladava u javnoj upotrebi. U 20. st. došlo je do nacionalnog pokreta za osnivanjem vlastitoga regionalnoga jezika u kojemu je važnu ulogu imao časopis *Zbudinne (Buđenje)*.

Jezična se obilježja zapadnopleškoga jezika temelje na poleškim dijalektima u Bjelorusiji, Ukrajini i Poljskoj. Na području regije upotrebljavaju se i dva pisma, ćirilčno i latinično, pri čemu valja uzeti u obzir činjenicu da se ćirilčno pismo razlikuje od bjeloruske i ukrajinske azbuke.

Izgovor glasova toga jezika utvrđen je samo u osnovnim crtama, a razlikuje se u odnosu na bjeloruski i ukrajinski standardni jezik. Razlike su sljedeće:

- a. nema akanja
- b. cekanje i dzekanje nije preuzeto
- c. riječi s početnim [o], [a], [u] ili [y] dobivaju protetsko r
- d. naglašeno se я izgovara kao [e]

Morfologiju karakterizira promjenjivost imenica koje su u bjeloruskom i ukrajinskom nepromjenjive, pr. zappol. *метром*, bjrus. *метро*, ukr. *метро* 'metroom'. Također u zapadnopleškom jeziku postoje pridjevi s naglašenim i nenaglašenim završnim slogom. Pridjevi s naglašenim završnim slogom imaju dugi oblik, dok u bjeloruskom i ukrajinskom kratki i dugi oblici ne ovise o naglasku.

Kada je riječ o leksiku, u zapadnopleškom jeziku prisutna je težnja za različitim leksikom od onoga bjeloruskoga i ukrajinskoga. Iz tog razloga rabe se nove riječi, leksemi koji se u bjeloruskom i ukrajinskom smatraju zastarjelicama i posuđenice. Sufiksi, koji se upotrebljavaju za tvorbu riječi, plodni su i u bjeloruskom i ukrajinskom jeziku.

3.2. Rusinski jezik

Rusini (Rusnaci, Ruteni) su maleni narod iz grupe istočnih Slavena čija se stara postojbina nalazila u Priкарпatskoj Rusiji, odnosno dijelu Ukrajine, na granici s Poljskom, Slovačkom, Mađarskom i Rumunjskom. Članovi ovoga naroda, njih milijun i pol, žive u raznim europskim državama, te u Americi i Australiji. Migracije Rusina počele su u 14. st. i to najprije iz Zakarpatja i Karpata u Potkarpatje, a kasnije i u mađarska sela. Danas ih je u Europi najviše u Karpatskom području i to u jugozapadnoj Ukrajini, sjevernoj i sjeveroistočnoj Slovačkoj, na sjevernim padinama Karpata, u jugoistočnoj Poljskoj, u dijelu sjeverne Rumunjske, u nekoliko sela južno od rijeke Tise u oblasti Maramures, u nekoliko raštrkanih naselja sjeveroistočne Mađarske. Osim u postojbini, žive i u Vojvodini, zapadnom Srijemu, istočnoj Hrvatskoj, u Pragu i sjevernoj Mađarskoj. *Riječ Rusnak/Rusin dolazi od riječi Rus, s dodatkom -in je Rusin, a -njak Rušnjak.*⁷ Na mađarskom je jeziku *Rusnyak* prema Rusnak u prikarpatskoj Rusiji. Tradicionalni zapadni znanstvenici tvrde da ime Rus potječe iz staroga naroda skandinavskoga podrijetla Varangiana koji se preselio južno od baltičke obale i osnovao prvu državu među istočnim Slavenima, sa središtem u Kijevu. U prilog ovoj teoriji ide grb Rusnaka. Grb je prihvaćen 30. ožujka 1920. godine kao grb provincije Potkarpataska Rus u Čehoslovačkoj.

Slika 2. Grb Rusnaka - prikazuje crvenog medvjeda okrenutog prema plavim i zlatnim linijama

U 18. stoljeću Gottlieb Siegfried Bayer i August Ludwig von Schlötzer predstavili su vikinšku teoriju koja se zasniva na *Primarnom ruskom kroniklu* iz 12. st. *Kronikl* kaže da je Rus normanski narod, kojeg je lokalna populacija pozvala da dođe u Novgorod zaustaviti tamošnje

⁷ Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, HAZU, Zagreb, 2006.

feudalce. Rusi su produžili svoju vladavinu do Kijeva koji im je postao glavno utočište obrane. Ruski su znanstvenici odbacili *Primarni ruski kronikl* kao nepouzdan, a smatrali su da je ime Rus ime južnoslavenskoga plemena koje je živjelo na rijeci Ros. Po Aniću i Goldsteinu Rusin je pripadnik rusinske nacije, asimilirane u današnjoj Ukrajini koja se održala u Vojvodini, i izvorni je govornik rusinskoga jezika. Po *Enciklopediji Britanici latinizirana riječ Rus je Ruthen*.⁸ Odnosi se na narod koji je u kasnom srednjem vijeku bio apsorbiran u teritorij Litve koja se kasnije ujedinila s Poljskom. Ištvan Udvari⁹ pod nazivom *Ruthenus* podrazumijeva grkokatoličku vjeru i rusinsku narodnost. Naziv Rusnak prvi je puta pismeno zabilježen u 16. st. u *Uljanskom kljuèu*, što je u vezi s primanjem grkokatoličke vjere.

Kršćanstvo su Rusini primili od slavenskih apostola Ćirila i Metoda koji su formirali eparhiju u Przemyslu (Peremišelj) u Lemkovskoj oblasti. Kada je došlo do raskola kršćanstva 1054. godine, ostali su u okviru istočne crkve. U religijskim su obredima upotrebljavali crkvenoslavenski jezik, svećenicima je dopušten brak, koristio se julijanski kalendar, u liturgijskoj glazbi bilo je dopušteno pjevanje bez instrumenata, priznavali su duhovnu vlast pape. Najstarija je grkokatolička crkva drvena crkva sv. Jakova u Lemkovskom kraju izgrađena 1612. godine u selu Povoroznik – Nowy Sacz. Najstarija grkokatolička crkva Rusina u Hrvatskoj sagrađena je 1803. godine u Šidu. Od 1836. godine Petrovci su sjedište grkokatoličke župe.

Rusinski jezik obuhvaća književni jezik Rusina u Hrvatskoj i Srbiji, koji se naziva jugoslavenskorusinskim¹⁰, te karpatske rusinke dijalekte u jugozapadnoj Ukrajini, jugoistočnoj Poljskoj, na istoku Slovačke i na sjeveru Mađarske.

a) Rusinski jezik u Vojvodini (jugoslavenskorusinski)

Jugoslavenskorusinski slavenski je književni jezik oblikovan u Bačkoj 40-ih godina 18. stoljeća tokom preseljavanja dijela stanovništva iz istočne Slovačke u područja oslobođena od Turaka. Danas Rusini žive u Bačkoj (Vojvodina, Srbija), Srijemu, Vukovaru, Petrovcima, Mikluševcima, Vinkovcima itd. (Hrvatska). Kulturna su središta Rusina Ruski Krstur i Novi Sad. Po vjeroispovijesti Rusini jesu grkokatolici, a povijesno se smatraju dijelom ukrajinskih Rusina,

⁸ Bajić, Nada. *Rusnaci (Rusini)*, Zebra, Vinkovci, 2003., str. 13.

⁹ Bajić, Nada. *Rusnaci (Rusini)*, Zebra, Vinkovci, 2003., str. 12.

¹⁰ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 127.

tzv. Mađarska Rus. U 20. su stoljeću stvorili vlastiti književni jezik. Rusinska se azbuka sastoji od 32 znaka, a temelji se na ukrajinskoj ćirilici. Pravopis rusinskoga jezika u osnovi je morfološki. Jezik se sastoji od pet samoglasnika: *i, e, a, o, u* koji se razlikuju po dužini i kraćini. Suglasnika je 26. Naglasak nije slobodan, već se nalazi na preposljednjem slogu, ali je pomičan.

Obilježja jugoslavenskorusinskoga jezika jesu:

1. stalno naglašavanje na preposljednjem slogu riječi
2. *ě* > *e*, 'e' odn. > *a*, 'a' odn. > *i*, 'i'
3. *ę* > *a* odn. > *ja* odn. > *e*, 'e' odn. > *ej*
4. *ϕ* > *u*, pr. *зуб* 'zub'
5. *i* = *y*
6. *dj* > *dz* odn. > *d'* > (*dž*) > *dz*; *t'* > (*c'*) > *c*
7. *z'* > (*ž*) > *ž*; *s'* > (*š*) > *š*
8. čuvanje *dl* i *tl*
9. *tort* > *trat*; *tolt* > *talt*; *tert* > *tret*; *telt* > *tlet*
10. *gvě*, *kvě*
11. gubljenje epentetskog *l*

Imenice imaju sedam padeža i tri sklonidbena tipa (muški rod na *-ø, -o, -i*, ženski rod na *-a, -я*, srednji rod na *-e, -e, -o*). Pridjevi su izgubili svoje imenske oblike. Zamjenice se dijele na osobne, posvojne, povratnu, odnosne i upitne, pokazne, niječne, određene i neodređene. Glavni su brojevi 1, 2, 3, 10, 11, 20, 25. Brojevi od sedam na više se ne sklanjaju. U rusinskom jeziku glagoli imaju tri vremenska oblika: prezent, futur i perfekt. Dva su oblika konjunktiva. Aktivni participi preterita su se izgubili, dok su pasivni participi slabo razvijeni. Leksik je općeslavenski. U jeziku su zastupljene posuđenice iz mađarskog i njemačkog jezika, koje su u rusinski jezik prodrle prilikom seobe u Bačku. Velik je broj crkvenoslavenskih riječi zapadnoukrajinske i ruske redakcije.

U 20. st. Rusini su doživjeli kulturno-jezični i narodni preporod. Havrilij Kostel'nik izdao je 1904. godine svoju prvu pjesničku zbirku na materinskom jeziku, što se smatra početkom novoga slavenskoga književnoga jezika. Godine 1919. u Novom Sadu osnovano je *Rusinsko narodno prosvjetno društvo* koje je uskoro izdalo kalendar, novine, dječji časopis i drugu literaturu na rusinskom jeziku. Kostel'nik je 1923. godine kodificirao gramatičku normu. Od 1945. godine na rusinskom jeziku izlaze novine *Rusinska riječ*. Tiskale su se i knjige i periodika,

a rusinski se jezik počeo učiti aktivno u školi. Prvi jugoslavenskorusinski roman pojavio se 1967. pod nazivom *Moja zemlja*, a autor mu je Vladimir Kostel'nik. Poseban uzlet jugoslavenskorusinski jezik doživio je 70-ih godina 20. st., kada je otvorena gimnazija u Ruskom Krsturu, u kojoj su se svi predmeti održavali na materinskom jeziku. U isto je vrijeme osnovano i *Društvo za rusinski jezik i književnost*. U Hrvatskoj je osnovana *Zajednica Rusina i Ukrajinaca* koja izdaje časopis *Nova misao*. Godine 1971. M. M. Kočiš objavio je prvi *Pravopis*, a 1974. posmrtno je objavljena i njegova *Gramatika* s grafijsko-pravopisnim i gramatičkim normiranjima. Dva sveska velikoga *Srpsko-rusinskoga rječnika* u redakciji Ju. Ramača izišla su u periodu od 1995. do 1997. godine.

Jugoslavenskorusinski jezik u usporedbi s drugim slavenskim malim književnim jezicima (gradišćanskohrvatskim, moliškim, rezijskim, banatskobugarskim, kašupskim i dr.) ima najširu polivalentnost. Danas je to jezik razvijene književnosti s periodikom, radiom, televizijom, izobrazbom (škola, sveučilište), upravom, znanosti, crkvom, amaterskim kazalištem, topografskim odrednicama i dr. *Ta funkcionalna polivalentnost pridonosi stabilizaciji i daljnjem upotpunjavanju norme jugoslavenskorusinskoga jezika.*¹¹

b) Inačice karpatskorusinskoga jezika

*Govornici transkarpatskoukrajinskoga narječja naseljavaju povijesno područje Potkarpatske Rusi i područje Prešovske Rusi, usto dolaze još rusinka narječja pograničnih područja u Poljskoj u kraju duž slovačke granice i u sjevernoj Mađarskoj na granici prema Slovačkoj.*¹² Stanovništvo tih regija tradicionalno se naziva Rusinima/Rusnacima/Rusima, a ti se nazivi odnose na tradicionalno pravoslavno stanovništvo. Središta su Užhorod i Mukačevo u Potkarpatskoj Rusi, Prešov u Prešovskoj Rusi, Legnica za Lemke u Poljskoj, Budimpešta za mađarske Rusine.

Karpatskorusinski jezik temelji se na zemlinskom dijalektu. Obilježja jezika uglavnom su ukrajinska odnosno istočnoslavenska:

1. punoglasje
2. **olt, *ort > *lot, *rot* pri silaznoj intonaciji i *> *lat, *rat* pri uzlaznoj intonaciji

¹¹ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 135.

¹² Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 136.

3. *dl, *tl > *l
4. *kv, *gv > *cv, *zv
5. -y

Četiri su tipična narječja: ona oko Maramoroša, Užhoroda, Mukačova i Verchovyna. Piše se ćirilicom.

Povijest karpatskorusinske književnosti dijeli se na tri razdoblja:

- STARO RAZDOBLJE – spomenici iz 12. i 13. st. do konca 16. st. U ovome razdoblju prevladava religiozna književnost pisana crkvenoslavenskim jezikom ruske redakcije s elementima mjesnih dijalekata.
- SREDNJE RAZDOBLJE – od 17. do druge polovice 18. st. Karakterizira ga uporaba crkvenoslavenskoga i narodnoga jezika. U ovome razdoblju nastao je rukopis gramatike Arsenija Kocaka.
- NOVO RAZDOBLJE – 19. i 20. st. U ovome razdoblju, 1830. godine izdana je *Grammatica slavo-ruthena* autora Mihaila Lučkaja. Ivan Fohorašij 1833. godine izdaje *Rusinsko-mađarsku ili mađarsku gramatiku*. Godine 1848./1849. započeo je nacionalni preporod, čiji je vođa bio Aleksandr Duchnovyč koji se zalagao za uporabu ruskoga standardnoga jezika. Nakon Drugog svjetskog rata Potkarpatska je Rus pripala Ukrajini, te je uveden ukrajinski standardni jezik. Kasnije, 50-ih godina 20. st. i u Prešovsku je Rus uveden ukrajinski jezik. Godine 1995. u Bratislavi se održao službeni čin kodifikacije karpatskorusinskoga književnoga jezika u Slovačkoj. Tih su se godina pojavili *Pravopis*, višejezična gramatika lingvističkih naziva, prvi školski udžbenici, poezija i proza, te prvi roman *Rusini* Vaclava Petrovaja.

3.3. Lužičkosrpski jezik

Lužičkosrpski jezik materinjski je jezik starosjedilačkoga stanovništva koje danas živi u Gornjoj Lužici (Saska) i Donjoj Lužici (Brandenburg). Pripada zapadnoslavenskoj skupini jezika. Potreba za lužičkim jezikom proizišla je iz reformacije i njezina zahtjeva da u liturgiji bude narodni jezik. Na području Gornje i Donje Lužice prevladavaju dva dijalekta: gornjolužičkosrpski na jugu (Gornja Lužica) i donjolužičkosrpski na sjeveru (Donja Lužica).

Time su postojana i dva književna jezika: gornjolужиčkosrpski književni jezik i donjolужиčkosrpski književni jezik. Gornjolужиčkosrpski jezik prema svojim je obilježjima sličniji češko-slovačkom jeziku, dok je donjolужиčkosrpski bliži lehitskim jezicima.

Slika 3. Područje Gornje i Donje Lužice

3.3.1. Gornjolужиčkosrpski jezik

Gornjolужиčkosrpskim jezikom govori oko 55 000 ljudi, a od toga njih 15 000 živi u katoličkim lužičkim selima, dok su Lužički Srbi uglavnom protestanti.

Gornjolужиčkosrpska abeceda sastoji se od 37 slova, od kojih slova *Qq*, *Vv*, *Xx* dolaze samo u stranim riječima. Prema redoslijedu slovo *ć* se nalazi iza *t*, zbog njegova razvitka od **t* ispred samoglasnika prednjeg niza (pr. *ćelo* < *tělo* 'tijelo') i promjene *t* > *ć* koja je iz toga proistekla. Od 37 slova sedam je samoglasnika, a 30 suglasnika. Samoglasnici gornjolужиčkoga jezika jesu: *u*, *ó*, *o*, *ě*, *e*, *i*, *a*.

Tablica 2. Abeceda gornjolužičkoga jezika

Aa	Bb	Cc	Čč	Dd	Dźdź	Ee	Ěě	Ff	Gg	Hh	Chch	Ii	Jj
Kk	Łł	Ll	Mm	Nn	Ńń	Oo	Óó	Pp	Qq	Rr	Řř	Ss	Šš
Tt	Ćć	Uu	Vv	Ww	Xx	Yy	Zz	Žž					

Naglasak se u pravilu nalazi na prvom slogu, ali se kod tuđica odstupa od toga pravila. Gornjolužičkosrpski jezik poznaje tri broja: jedninu, dvojninu i množinu. Dvojina se očuvala u književnom jeziku i u gotovo svim gornjolužičkosrpskim dijalektima. Tri su sklonidbena tipa koja se određuju prema rodu imenica.

Tablica 3. Sklonidba imenica

	1. vrsta	2. vrsta	3. vrsta
jd. N	dub	město	žona
G	duba	města	žony
D	dubej	městu	žonje
A	dub	město	žonu
I	dubom	městom	žonu
L	dubje	měšće	žonje
V	dubo	město	žona
dv. N A V	dubaj	měšće	žonje
G	dubow	městow	žonow
D I L	dubomaj	městomaj	žonomaj
mn. N V	duby	města	žony
G	dubov	městow	žonow
D	dubam	městam	žonam
A	duby	města	žony
I	dubami	městami	žonami
L	dubach	městach	žonach

Što se pridjeva tiče, u gornjolужиčkosrpskom jeziku izgubila se razlika između kratkog i dugog oblika pridjeva, pr. *swjedžen* 'blagdan' (< **swjat džen*), *Bóh wjeršen* (umjesto *wjeršny*) 'višnji Bog'. Glagolski sustav obuhvaća kategorije vida, načina, glagolskog roda (stanja) i vremena. Osobni glagolski oblici imaju tri broja (jednina, dvojina i množina) i tri glagolske osobe. Tri su konjugacijske vrste (-e- vrsta, -i- vrsta, -a- vrsta), a manji je broj onih glagola koji se ne mogu svrstati u te tri vrste. Imenice se tvore sufiksacijom, prefiksacijom i slaganjem. Osim općih sufikasa u gornjolужиčkosrpskom jeziku pojavljuje se i posebni sufiks -*ec(y)*: *Mhykency* 'Müllerovi'. Glagoli se izvode od imenica i pridjeva sufiksima -*je*, -*ny*: *ćěmnjeć* 'tamnjeti' od *ćěmny* 'taman'. Ono što karakterizira gornjolужиčkosrpski jezik je i velik broj posuđenica iz njemačkog jezika, koje su se u književnom jeziku od 19. st. često zamjenjivale češkim posuđenicama ili gornjolужиčkim riječima slavenskog podrijetla, pr. *hrudź* (za *bróst*) njem. *Brust* 'grudi', *hodźina* (za *štunda*) njem. *Stunde* 'sat'.

Početak lužičke književnosti smatra se 16. st. Najstarija je tiskana knjiga prijevod *Malog katekizma Martina Luthera*. Knjiga je tiskana u Budyšinu 1595. godine. Književni jezik za katolike nastao je u 17. st. na osnovi dijalekta gradića Wittichenaua. Prva tiskana gornjolужиčkosrpska gramatika nastala je u Pragu 1679., autor joj je Jakob Xaver Ticin iz Wittichenaua, a naslov gramatike glasi *Principia linguae wendicae* (*Osnove wendškoga jezika*). Naime, lužički etnički naziv na njemačkom jeziku glasi Wende – wendisch = Vendi, vendski, odakle i riječ *wendicae* u nazivu gramatike. Prvi je rječnik gornjolужиčkosrpskog jezika *Vocabularium latino-serbicum* iz 1721., čiji je autor Jurij Hawštyn Swětlik, koji je ujedno preveo i cijelu *Bibliju* na gornjolужиčkosrpski jezik. Osnivač evangeličkog književnog jezika je Michał Frencl koji je 1706. preveo *Novi zavjet*. Podijeljenost glede katoličke i protestantske književnosti zadržala se u nekim segmentima crkvene upotrebe, dok je u svjetovnoj književnosti zavladao jedinstvo poslije 1945. godine. Nacionalnim pokretom 1840. godine iz gornjolужиčkosrpskog jezika iskorijenjene su njemačke tuđice i sintaktički germanzimi, te se obogatio leksik gornjolужиčkosrpskoga jezika.

3.3.2. Donjolужиčkosrpski jezik

Donjolужиčkosrpskim jezikom govori 12 000 ljudi koji žive u Donjoj Lužici. Abeceda donjolужиčkosrpskoga jezika sastoji se od 38 slova. Za slova *Qq*, *Xx*, *Vv* vrijedi isto pravilo kao i

u gornjolужиčkosrpskom jeziku, da se upotrebljavaju samo u stranim riječima. U donjolужиčkom jeziku također postoji pravilo da se *w* uvijek piše ispred *o*, pr. *wokoło* 'oko, okolo'. Sedam je samoglasnika, kao i u gornjolужиčkosrpskom jeziku, a i 27 od 30 suglasnika podudara se s onima iz gornjolужиčkosrpskoga jezika. Donjolужиčkosrpski jezik ima tri tvrda prednjonepčanika *č*, *ž*, *š* koji su u suodnosu s mekim prednepčanicima *ć*, *ś*, *ź*. Ti fonemi odgovaraju sljedećim grafemima: /č/ : tš, /š/ : š, /ž/ : ž, /ć/ : tś, /ś/ : ś, /ź/ : ź.

Naglasak je prema pravilu na prvom slogu, a u tuđicama je pomičan. *Donjolужиčkosrpski se razlikuje od gornjolужиčkosrpskog književnog jezika po sljedećim tipičnim fonološkim osobitostima: očuvano *g (glos 'glas' / gluž. hlós), č > c (cas 'vrijeme' / gluž. čas), *t' > ś (šćelo 'tijelo' / gluž. ćěło), *d' > ź (žěra 'rupa' / džera).*¹³ Vokativa u donjolужиčkosrpskom jeziku nema, već je zamijenjen nominativom. Kao i u gornjolужиčkosrpskom, za pridjeve vrijedi da nema razlike između dugog i kratkog oblika. Glagoli se konjugiraju na četiri načina, tj. postoje četiri konjugacijske vrste: *-o/-jo-* vrsta, *-i-* vrsta, *-a-* vrsta, *-j-* vrsta. U književnom je jeziku, kao i u nekim dijalektima, zastupljen supin. On dolazi (umjesto infinitiva) iza glagola kretanja i tvori se nastavkom *-t*, pr. *żensa wjacor pojżomy rejowat* 'navečer idemo plesati' (inf. *rejowaś* 'plesati'). Sufiks svojstven donjolужиčkomu jest *-ojc*, kojim se tvore nazivi obitelji i djevojačka prezimena, pr. *Hanka Nowakojc* 'Hanka Novakova (neudana)'. Sastavni dio jezičnoga blaga donjolужиčkoga jezika jesu posuđenice iz njemačkoga jezika, pr. *bjatowaś* 'moliti se', *bom* 'stablo'.

Osnovu donjolужиčkoga književnog jezika čini kotbuški dijalekt (Cottbus). Najstariji donjolужиčki pisani spomenici potječu iz 16. st. Djela tiskana na donjolужиčkosrpskom jeziku jesu: *Katekizam* Gottlieba Fabriciusa iz 1706., te njegov *Novi zavjet* iz 1709., *NiederLausitzschen Wendischen Grammatica* Johanna Gottlieba Hauptmanna, te prvi tiskani sustavan pregled leksika donjolужиčkoga jezika Johanna Georga Zwahra *Niederlausitz-wendisch-deutsche Handwörterbuch*.

¹³ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 191.

3.4. Kašupski jezik

Slika 4. Kašupski grb

Kašupski jezik pripada zapadnoslavenskoj skupini jezika. Govornici ovoga jezika smješteni su na području Poljske, ali i izvan nje, ponajviše u SAD-u, Njemačkoj i Kanadi. Broj govornika kašupskoga jezika iznosi oko 50 000. Dijalekt kojim govore je njihov vlastiti, te slovinački (slovinski) kojim govore Slovinci. Govornici imaju status jezične grupe, a ne nacionalne. Riječ *kašub* dolazi od riječi 'kassub' koja označuje tradicionalni ogrtač pripadnika ove jezične grupe. Kašupski je jezik najbliži poljskom jeziku s kojim dijeli veći dio rječnika, gramatiku i načine tvorbe riječi. Zapisuje se prema pravilima poljske ortografije, a od 15. st. latiničnim pismom. Standardizacija kašupskoga jezika nije provedena tako da pišu vlastitim dijalektom. Karakterizira ga inverzija susjednih fonema, po čemu se razlikuje od ostalih slavenskih jezika, pr. kaš. *gard* – polj. *gród* 'grad, tvrđava'.

Kašupski jezik čini 25 suglasnika i 10 usnih samoglasnika. Uz deset usnih samoglasnika, u kašupskom jeziku postoje i dva nosna samoglasnika: prednji /q/ i stražnji /o/.

Naglasak se razlikuje s obzirom na govorno područje tako da je na jugu Kašubije naglasak stalan i nepokretan, a nalazi se na prvom slogu, dok je na sjeveru i u središnjem području slobodan i pokretan. Imenice imaju sedam padeža u jednini i množini, a vrsta sklonidbe ovisi o gramatičkom rodu. S obzirom na gramatički rod razlikuje se muška, ženska i srednja sklonidba. Kašupski jezik sadrži i sufikse koji ne postoje u drugim slavenskim jezicima kao što su sufiksi -*iszcze* ili -*ęszcze*, te izvedenice od naziva za 'strnište', pr. *rzanowiszcze* ili *rzaniszcze* 'strnište', 'strnjak', 'pokošena njiva'. Postoji i sufiks -*iczé* u nazivima biljaka za označivanje trava i mladica (grana), pr. *brzowiczé* 'brezove mladice' ili *borowiczé* 'grmovi brusnice'. Frazeologija kašupskoga jezika bogata je i mnogo drugačija od frazeologije poljskoga jezika. Rječničko blago čini više od 60 000 riječi. Od toga 5% riječi posuđeno je iz njemačkoga jezika, pr. *gardina*

'zavjesa', *pućowac* 'čistiti'. Kašupski pisci obogaćuju rječničko blago posuđenicama iz poljskog (*urząd* 'ured', *poddany* 'podanik'), ruskog (*zôpôd* 'zalaz', 'zapad') i češkog jezika (*podoba* 'parabola' ili *radnica* 'vijećnica').

Najpoznatiji pisac na kašupskom jeziku je Florian Ceynow koji je od kašupskog jezika pokušao stvoriti opći književni jezik. Najvažnije djelo kašupske književnosti nosi naslov *Remov život i pustolovine (Żécé i przigodě Remusta)* autora A. Majakowskog. Dva su događaja od velike važnosti za razvoj kašupskoga jezika: prijevod evanđelja - *Grucza* 1992. i Goląbekov cjeloviti *Novi zavjet* iz 1993.

Kašupski se jezik danas smatra dijalektom, što znači da se upotrebljava samo za usmenu komunikaciju, a manje kao pisani jezik, dok je službeni jezik i na kašupskom području poljski. Unatoč tomu što nije standardni jezik, kašupski jezik ima i svoj rječnik i pravopis, te književna djela i spomenike.

Primjer jezika - *Oče naš* na kašupskom:

*Òjczé nasz, jaczi jes w niebie, niech sã swiãcy Twòje miono, niech przihdze Twòje królestwò, niech mdze Twòja wòlò jakno w niebie tak téz na zemi. Chleba najégò pòwszednégò dôj nóm dzysò i òdpùscé nóm naje winë, jak i më òdpùszcziwómë naszym winowajcóm. A nie dopùscé na nas pòkùszeniò, ale nas zbawi òde zlégò. Amen*¹⁴

3.5. Rezijski jezik

Rezijski se jezik ubraja u skupinu južnoslavenskih jezika. Govornici toga jezika žive u Italiji u pokrajini Udine i u Rezijskoj dolini, po kojoj su i dobili ime. Broj onih koji govore rezijskim jezikom iznosi od 1400 do 3000 osoba.

Predci Rezijska pojavili su se u 8. st. na području Venetuma (Venetska Slavonija). U 18. stoljeću ostali u sastavu Mletačke Republike, a potom su dospjeli pod vlast Habsburške Monarhije. Njihov je teritorij 1866. godine pripao Italiji.

¹⁴ http://hr.wikipedia.org/wiki/Ka%C5%A1upski_jezik, 30. svibnja 2011.

Prema Ramovšu¹⁵ tri su osnovna dijalekta rezijskoga jezika, a to su: zapadni (oko mjesta Bela), središnji (oko sela Njiva, Solbica i dr.) i istočni (oko Osojane, Učja). Ramovš također ističe bliskost rezijskih dijalekata s nekim slovenskim dijalektima. Steenwijk¹⁶ ističe četiri osnovna rezijska dijalekta, s obzirom na područje govorenja: Bela, Njiva, Osojane, Solbica. Obilježja rezijskih dijalekata su:

1. pojavljivanje samoglasnika *æ, ö, u i ü*
2. iza nosnika *o > u (mój > múj 'moj')* i *ę > i (męso > mísu 'meso')*
3. čuvanje staroga mjesta naglasaka (*ženà 'žena'*)
4. razvoj *g > ɣ > h > ø* u različitim dijalektima (*glas - ɣlas - hlas - las 'glas'*)
5. obezvučenje zvučnih samoglasnika na kraju riječi: *daž - dāž - dež - dyž 'dažd, kiša'*
6. prefiks *vy-* (za razliku od slovenskog *iz-* 'iz')
7. redni se brojevi od 'treći' nadalje tvore sufiksom *-nj-*: *trétnji 'treći'*
8. proširenje infinitiva glasom *-t-*: *nestit* umjesto *nesti* 'nesti, nositi'
9. od imperfekta i aorista gotovo ništa nije preostalo
10. tvorba određenoga (*te*) i neodređenoga (*din*) člana
11. jaka talijanizacija leksika, te tragovi njemačkih utjecaja.

Osamdesetih godina 20. st. javila se želja za uspostavljanjem jedinstvene norme rezijskoga književnoga jezika. Iz toga razloga održana su dva znanstvena skupa, jedan 1980., a drugi 1991. godine. Prema zaključcima sa skupova predloženo je abeceda s 34 slova, pri čemu se ravna prema slovenskom jeziku s dodavanjem nekih znakova, a *ǰ* i *ǧ* imaju transkripcijsko značenje.

Tablica 4. Abeceda rezijskoga jezika

Aa	Ćć	Gg	Ĭĩ	Nn	Ss	Vv
Ää	Dd	Ǧǧ	Jj	Oo	Šš	Ww
Bb	Ee	Ǧǧ	Kk	Öö	Tt	Zz
Cc	Ěě	Hh	Ll	Pp	Uu	Žž
Čč	Ff	Ii	Mm	Rr	Üü	

¹⁵ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 247.

¹⁶ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 247.

Normativni način pisanja određuje se prema usvojenosti u najmanje dva ili tri od četiri glavna dijalekta, pr. 'smrt' – *smyrt* (Bela), *smert* (Njiva), *smärt* (Osojane), *smyrt* (Solbica), *smärt* (Lipovac). Budući da je Lipovac središnje područje, način izgovora u tome mjestu ima presudnu ulogu u kodificiranju riječi, pa je tako u slučaju riječi 'smrt' kodificirano *smärt*. To je samo jedan primjer i način normiranja riječi, a različiti slovopisni i pravopisni prijedlozi tek prodiru u pisanu praksu, te će se tek u budućnosti pokazati mogu li se oni provesti u praksi.

Rezijska je književnost nastala u 18. stoljeću. Prva je tiskana rezijska knjiga *Katekizam na rezijskome (To kristjanske učilo po rozoanskeh)*. Njegov se način pisanja ravna prema slovenskome. Za oblikovanje samosvijesti Rezijaca kao i njihova književno-umjetničkoga stvaralaštva od velike su važnosti narodne pjesme i priče koje je skupio i izdao Matičetov.

3.6. Gradišćanskohrvatski jezik

Gradišćanskim Hrvatima nazivamo potomke onih Hrvata koji su tijekom 16. st. naselili područja zapadne Mađarske, istočne Austrije, zapadne Slovačke i istočne Moravske.

Slika 5. Karta Gradišća

Doseljenici potječu iz Like, iz obalnoga područja između Senja i Obrovca, iz krajeva između rijeka Kupe, Save, Une i iz zapadne Slavonije. Naziv *Gradišćanski Hrvati* nastao je 1922./23. kada je veći dio hrvatske narodnosne skupine uklopljen u novostvorenu austrijsku pokrajinu Burgenland od čijega je naziva gradišćanskohrvatski pjesnik Mate Meršić Miloradić stvorio

nazive *Gradišće* i *gradišćanskohrvatski*. Hrvatski doseljenici naselili su većinom opustošena, porušena ili napuštena sela, a utemeljili su samo mali broj novih. Na novim posjedima bili su uglavnom kmetovi koji su se na dodijeljenoj zemlji u početku bavili obrađivanjem polja, a kasnije i vinogradarstvom i stočarstvom. Vrijeme doseljenja Hrvata u zapadnu Ugarsku obilježava i intenzivan razvoj protestantizma, međutim, kralj Ferdinand I. doseljenim je Hrvatima dao pravo da sami sebi biraju svoje svećenike. Time je Hrvatima osigurao crkvenu autonomiju, *koja uključuje i pravo vršenja crkvenih obreda na staroslavenskom jeziku i s knjigama pisanim glagoljicom*¹⁷.

Gradišćanskohrvatski jezik danas objedinjuje čakavske, kajkavske i štokavske govore. Njime govori između 40 000 i 50 000 Hrvata iz Austrije i drugih susjednih zemalja. Čakavskim narječjem govore Dolinci, stanovnici doline, u okolici Gornje Pulje, zatim Poljanci, stanovnici livade, u okolici Neusiedl am See, Einstadta i Mattersburga, kao i Hacı, stanovnici na neplodnom tlu, u okolici Niuzaljskoga jezera (Neusiedlersee). Štokavskim narječjem govore Štoji ('štokavci') i Vlaha ('Vlasi') u okruzima Borta i Güssinga. Kajkavsko narječje prevladava među pučanima naselja Hrvatski Grob, te stanovnicima naselja uz Niuzaljsko jezero.

Da bi se moglo pisati na nekom jeziku, jezik se mora normirati, moraju se postaviti pravila, moraju se pisati rječnici i gramatike. Gradišćanski Hrvati imaju sve to. Najstariji zapis na gradišćanskohrvatskom jeziku potječe iz 1561. godine, a čuva se u župi u Klimpuhu, pa otuda i naziv *Klimpuški misal*. Gradišćanskohrvatska pismenost i književnost počinju u 17. st. pjesmaricom Grgura Mekinića. Pisana književnost počinje *Hrvatskim jevandjeljem* 1732. godine. Tradicija crkvenog jezika postojala je od samog doseljenja i sačuvana do danas.

U gradišćanskohrvatskom jeziku pet je vokala koji mogu biti dugi i kratki: *a, e, o, i, u*. U čakavskom dijalektu *e, o* diftongiraju, pr. *Bog > buok, pet > piet*, međutim, u normiranom izgovoru nema diftonga. Izuzetak je u književnom jeziku u kojemu se zahtijeva diftonški izgovor [ie] tamo gdje se u standardnom hrvatskom jeziku piše *je/ije*, pr. *vijenac/ljeto*. Abeceda je istovjetna abecedi hrvatskoga standardnoga jezika, osim *ć, đ* koji se pišu kao *t', d'*. Pravopis je do 19. stoljeća bio pod utjecajem mađarskoga jezika, a od tada do danas piše se gajicom, osim *d'* koje se piše kao *dj*, a ne kao *đ*. Gradišćanskohrvatski pripada ikavsko-ekavskom dijalektu, što znači da se *ě* u određenim uvjetima ostvaruje kao *e* ili *i*. U sjevernom i srednjem Gradišću *ě* se

¹⁷ Gieler, Mirjana, Kornfeind, Julia. *Povijest Gradišćanskih Hrvata do kraja 20. st.*, preuzeto s http://www.zigh.at/platforma.sites.djangohosting.ch/media/files/gh_novo.pdf, 2. lipnja 2011., str. 3.

ostvaruje kao *e*, pr. *del, delati, cena*, dok se u južnom Gradišću ostvaruje kao *i*, pr. *dil, dilat, cina*. U nekim riječima javlja se *j* na mjestu na kojemu u standardnom jeziku nalazimo *đ*, pr. *tuji, mlaji, pohajati* itd. Množinu imenica karakterizira nepodudaranje triju padeža dativa, lokativa i instrumentala, te nema proširenja osnove tipa *grad-ov-i*. Vokativ je padež koji se malo upotrebljava. U deklinaciji nema alternacije *k/c, g/z, h/s*. Pridjevi imaju određeni i neodređeni vid. Također imaju stariju promjenu s različitim nastavcima u množini: pr. *lipe divojke, od lipih divojak, lipim divojkam, lipe divojke, pri lipi divojka, z lipimi divojkami*. Za gradišćanskohrvatski jezik karakteristično je da se svi brojevi sklanjaju, a postoje i zbirni brojevi tipa *petimi, petime*, pr. *muži su petimi, žene su petime*. Glagoli imaju kategoriju vida, mogu biti svršeni ili nesvršeni, pr. *kupiti – kupovati, platiti – plaćati*. Aorist i imperfekt gotovo se ne upotrebljavaju. Leksik se u prošlosti obogaćivao riječima iz njemačkog i mađarskog jezika, a danas je prije svega otvoren hrvatskom standardnom jeziku. Ipak su njemački i mađarski jezik gradišćanskohrvatskom davali mnoge uzore za obogaćivanje leksika, tzv. kalkove, pr. *maknuti se najpr, najpr stupiti, najpr dojt, nutar zeti, prik dati, van stati, van bižati* itd. Gradišćanskohrvatski jezik književni je jezik Gradišćanskih Hrvata. *Priručnici, rječnici i gramatika čine čvrstu osnovu na kojoj se može graditi*.¹⁸ Fizionomija mu je jednoznačno čakavska. Čakavska je fonetika, uključujući povijesni refleks jata kao *e/i*, čakavska je i morfologija, kao i leksik.

Prva gramatika gradišćanskohrvatskoga jezika nastala je 1960. godine pod nazivom *Naš jezik*, a napisana je za gradišćanskohrvatske škole. Prve su hrvatske škole u hrvatskim župama i općinama na području Gradišća osnovane još u 17. st. Mihovil Naković 1877. je godine objavio svoju Deklaraciju o jedinstvenom hrvatskom pravopisu i književnom jeziku Gradišćanskih Hrvata. Prve su tiskane knjige dvije zbirke duhovnih pjesama, *Duševne pesne iz 1609. i 1611. Grgura Pythiraeusa-Mekinića*. U 18. st. tiskana su isključivo djela duhovne književnosti, evanđelistar, lekcionar, katekizmi i molitvenici. Od 19. st. objavljuju se prve knjige svjetovnoga karaktera, i to kalendar i školska početnica. Krajem 19. st. pojavljuju se prvi pjesnici (Mate Meršić-Miloradić). Crkvene novine redovito izlaze od 1946. kao *Crikveni glasnik. Postoji i prijevod Novog zavjeta (1952), kao i prevedeni dijelovi Staroga zavjeta*¹⁹. Godine 1982. nastao je prvi svezak rječnika pod nazivom *Deutsch-Burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch*, a 1991. drugi svezak *Gradišćanskohrvatsko-hrvatsko-nimškoga rječnika*. Hrvati u Gradišću imaju

¹⁸ Neweklowsky, Gerhard. *Gradišćanskohrvatski jezik kao sistem*, Znanstveni zbornik, 2008., str. 6.

¹⁹ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 272.

svoja kulturna udruženja od kojih je najvažnije *Hrvatsko kulturno društvo*, koje je osnovano još 1929. godine. Godine 1979. g. počele su se emitirati prve radio emisije na gradišćanskohrvatskom jeziku, a deset godina kasnije emitirana je i prva televizijska emisija na tom jeziku. Uveden je i dvojezični odgoj u dječjim vrtićima, a jedan od značajnijih događaja za gradišćanskohrvatski jezik jest prva dvojezična seoska tabla u Velikom Borištofu nastala 13. 7. 2000. Od 1984. postoji gradišćanskohrvatsko narodno sveučilište u Željeznom. Usto djeluju i brojne tamburaške, folklorne i športske skupine.

Gradišćanskohrvatska himna:

*Hrvat mi je otac, Hrvatica mati
Hrvat sam i sam!
Za Hrvatsku svoju živjet, umirati,
Moram vijek da znam.
Da sam Hrvat, junak, vazda smion, bodar,
To nek znade svijet!
Stijeg, visoko dižem: crven, bijel i modar,
Za nj`ću živjet, mrijet!*²⁰

3.7. Moliškohrvatski jezik

Moliškohrvatski jezik manjinski je jezik u južnoslavenskoj regiji Molise, pokrajini Campobasso. Moliški Hrvati danas žive u tri moliška sela: Aquaviva Collecroce (Kruč), San Felice (Filič) i Montemitro (Mundimitar). Predci današnjih moliških Hrvata u nekoliko su valova naseljavali južnu Italiju, bježeći od turskih osvajača u 15. i 16. st. *Naselili su ona područja u*

²⁰ http://hr.wikipedia.org/wiki/Gradi%C5%A1%C4%87anskohrvatski_jezik, 17. svibnja 2011.

južnoj Italiji, koja su zbog potresa i epidemija, bila slabo naseljena. Gotovo su izgubili u bitci s poviješću i sociokulturnom evolucijom.²¹

Prema popisu iz 2001. godine moliških je Hrvata bilo ukupno 2064, dok su u 15. i 16. st. naseljavali gotovo cijelu južnu Italiju. Moliški Hrvati nekada su naseljavali i područje Palata, ali s vremenom ih je nestalo s toga područja. Međutim, i danas se na portalu mjesne crkve nalazi natpis, koji u prijevodu glasi: *Ljudi iz Dalmacije prvi naseliše ovaj grad i iz temelja sagradiše ovaj hram 1531. godine*. Stari zavičaj moliških Hrvata bio je južno od Cetine, u podbiokovsko-neretvanskom području, u brdovitim predjelima donjeg toka Neretve.

Dijalekt kojim danas govore je štokavskoikavsko-čakavski. *Današnji moliškohrvatski dijalekt rezultat je jezične evolucije, tijekom koje je dolazilo do kompleksnih jezičnih dodira i interferencija raznih idioma*²². Ishodišni je sustav bio zapadnoštokavski ikavski govor s brojnim čakavizmima preuzetim još u staroj postojbini od zapadnih susjeda – čakavaca ikavaca. Moliškohrvatski dijalekt stoljećima je izložen utjecaju talijanskoga jezika i književnosti, a izoliran od matičnog jezika Hrvata u Hrvatskoj, ali unatoč tomu hrvatski su jezični elementi i dalje ostali prepoznatljivi. Hrvatski su glasovni inventar i osnovna akcentuacija, morfološke kategorije te pojedini deklinacijski i konjugacijski oblici, djelomično je očuvana i slavenska kategorija roda. Ipak, svi moliški Hrvati primarno govore talijanskim jezikom, talijanski je dominantan jezik, dok je hrvatski onaj koji je podložan, niži jezik. Dva su razdoblja romanskoga utjecaja na moliškohrvatski jezik, a to su isključivi dodir s talijansko-moliškim dijalektom, te dodir s talijanskim standardnim jezikom.

Suglasnički sustav moliškohrvatskoga uvelike se podudara sa suglasničkim sustavom hrvatskoga standardnoga jezika, ali i s čakavskim. Ono što karakterizira suglasnički sustav je da nema glasa *ć*, koji se izjednačio s *č* (*noć*, hrv. *noć*), niti *đ* koje se ostvaruje kao *j* (*tuji* 'tuđi') ili *dž* (*žedž*, hrv. *žeđa*). Glas *dž* postoji samo u romanskim posuđenicama (*džuvindu* 'mladost', tal. *gioventù*), kao i glas *dz* (*dzanga* 'drska, vragolasta djevojčica', tal. dij. *dzanna*). Posebnost moliškohrvatskog suglasničkog sustava je glas *kj*, pr. *pokj* 'poći' (< **pojti*, hrv. *poći*). Samoglasnički se sustav razlikuje od samoglasničkog sustava hrvatskoga jezika. S jedne strane uz naslijeđene razmjerno zatvorene [o], [e] dolazi u tuđicama i otvoreno [ɔ] odnosno [ɛ], npr.

²¹Sammartino, Antonio. *Moliški Hrvati kroz pet stoljeća*, preuzeto s http://www.maraton-ladja.hr/ntjadran/Moliski_Hrvati.pdf, 17. svibnja 2011., str. 1.

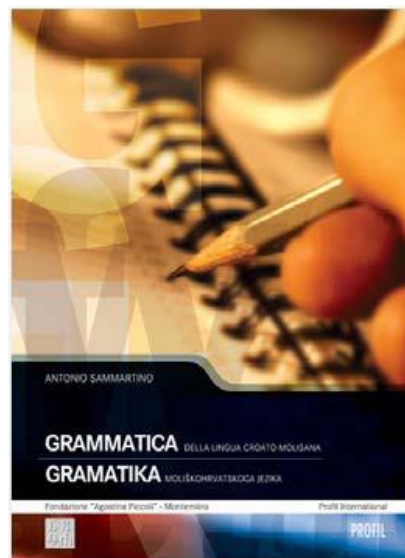
²²Sammartino, Antonio. *Moliški Hrvati kroz pet stoljeća*, preuzeto s http://www.maraton-ladja.hr/ntjadran/Moliski_Hrvati.pdf, 17. svibnja 2011., str. 3.

[do:p] 'iza' (tal. *dopo*), dok se s druge strane nekadašnji kratki samoglasnici na kraju riječi skraćuju u bezvučne samoglasnike, koji se i mijenjaju, a mogu se i posve izgubiti. Imenice imaju samo dva roda. Naime, imenice srednjega roda prešle su u muški rod, barem što se sročnosti tiče. Nestala je ženska *i*-sklonidba, tako da postoje samo dvije sklonidbe, jedna muška i jedna ženska. U padežnom su se sustavu lokativ i akuzativ izjednačili prema akuzativnom obliku, a vokativ se izgubio. Pridjev u moliškohrvatskom jeziku, prema uzoru na talijanski jezik, stoji iza imenice. Pridjevi imaju kratke i duge oblike, a kratki se uglavnom odnosi na pridjev koji je u ulozi imenskog predikata. Leksik je pod romanskim utjecajem, što se ne očituje samo u preuzimanju naziva za pojmove koji prije nisu postojali (pr. *magin* 'auto'), već je potisnut i prvobitni slavenski leksik (pr. *lejit* 'čitati' umjesto hrv. *čitati*).

Jedino književno stvaralaštvo moliških Hrvata tijekom stoljeća bila je usmena narodna pjesma. Pisana književnost rođena je tek u drugoj polovici 20. st. U Filiču je 1968. godine osnovano kulturno društvo *Naš jezik* koje izdaje i istoimeni časopis, a koji je danas izvor mnogih podataka, te antologija pjesničkih i proznih ostvarenja na moliškohrvatskom dijalektu. Časopis *Naš jezik* obnovljen je s dva broja 1985. i 1986. godine, a naslijedio ga je časopis *Naš život* čija su četiri broja izlazila od 1986. do 1988. godine. Od 2002. godine izlazi časopis *Živa riječ*. U sva tri naselja postoje mjesna kulturna društva pod nazivom *Pro loco* koja njeguju sve ono što je vezano uz tradiciju, folklor, jezik i dr. Na moliškohrvatskome jeziku izdane su i dvije zbirke poezije, jedna u Torontu 1981., a druga 1991. u Sambucetu. U okviru istraživanja i očuvanja kulturne baštine moliških Hrvata djeluje Zaklada *Agostina Piccoli*. Zaklada nosi ime prema istoimenoj ženi koja je prva pokrenula projekte istraživanja jezika i kulturne baštine moliških Hrvata u Italiji, te prva djelovala na uspostavljanju odnosa s hrvatskom domovinom, a koja je tragično preminula. Najvažniji rad Zaklade izdavanje je prvog *Rječnika moliškohrvatskoga govora Mundimitra* u Zagrebu u studenom 2000. godine. U Zagrebu je 2004. godine izišla i prva *Gramatika moliškohrvatskoga jezika*.

Slika 6. Rječnik moliškohrvatskoga jezika

Slika 7. Gramatika moliškohrvatskoga jezika

3.8. Banatskobugarski jezik

Banatskobugarski se jezik danas smatra narječjem bugarskoga jezika. Pripada južnoslavenskoj jezičnoj skupini. Govornici banatskobugarskoga jezika jesu banatski Bugari koji žive u Rumunjskoj i Srbiji, u Banatu. Svi su govornici katoličke vjeroispovijesti, a ima ih oko 25 000. Predci banatskih Bugara u 18. st. došli su u Banat bježeći od Turaka iz Nikopolja. Danas je središnje kulturno mjesto banatskih Bugara Vinga.

Osobitosti banatskobugarskoga narječja pojavljuju se uglavnom i u književnom jeziku, a to su sljedeće:

- glas [ə] dolazi na mjesto stbug. *o, e, ъ, ъ*: banbug. *zǎp* – bug. *зуб* 'zub' (stbug. *zǫbъ*)
- [i] > [y], [ǎ]: *bǎl sam* – *бул сам* 'bio sam'
- *d' > g', t' > k'*: *glag'* (stbug. *gladъ*) 'glad'
- odsustvo imperfekta i neznatni ostaci aorista
- odsustvo pripovjednog načina
- nepostojanje povratnih zamjenica
- mnoštvo posuđenica iz srpskoga (*bòrba* – *bòrba* 'borba', *meg'u* – *među* 'među'), njemačkoga (*grunt* 'tlo', *luft* 'zrak', *fajn* 'fin, lijep'), mađarskoga (*tòlvaj* – mađ. *tolvaj* 'lopov', *mènto* – mađ. *mentő* 'prva pomoć'), rumunjskoga (*șolt* – rum. *șold* 'kuk, bol').

Banatskobugarski jezik 1868. godine službeno je postao standardnim, a 1918. proglašena je Banatska republika, u kojoj je službenim jezikom imenovan banatskobugarski jezik. Književni je jezik nastao u 19. st.

Temelj književnosti predstavljali su latinski i ilirski (hrvatski) jezik. *Latinične publikacije tiskane su u Rimu na "ilirskome" a poslije u 19. st. na bugarskom jeziku.*²³ Prvu banatskobugarsku knjigu napisao je Imre Berecz, svećenik u tamošnjoj crkvi, a naslov knjige glasi *Manachija kathekismus za katolicsanske paulichane (Mali katekizam za katoličke Paulikijance)*. Nakon Bereczove knjige Ivan Uzun 1858. izdaje odgovarajući *Katekizam*. Početkom izvorne banatskobugarske literature određuje se 1866. godina kada u Pešti izlazi *Bâlgàrskutu právupísanji* Jozue Rilla. Rill je prvi postavio pravopisne i gramatičke norme banatskobugarskoga književnoga jezika. *Banatskobugarska se abeceda prema Rillu sastoji od 39 znakova odnosno slovnih kombinacija.*²⁴

Tablica 5. Abeceda banatskobugarskoga jezika (Rill²⁵)

a	á	à	â	b	c	č	dz	dž	e	é	È
ê	f	g	gj	h	i	í	j	k	l	lj	m
n	nj	o	ó	p	r	š	t	ć	u	ú	v
z	ž										

Rill je bio i predvodnik u stvaranju jezikoslovnog znanstvenog nazivlja za banatskobugarski književni jezik. Krajem 19. st. banatskobugarski književni jezik je u procesu mađarizacije bio ometan jer je tisak bio gotovo obustavljen, a i bugarske škole su zatvorene. Početkom 20. st. jezik je počeo oživljavati i razvijati se, ali ne zadugo. Naime, Drugi je svjetski rat zaustavio razvitak banatskobugarskoga jezika što je utjecalo na njegov položaj do današnjega dana. Danas se banatskobugarski jezik, osobito u Rumunjskoj, upotrebljava u katoličkoj crkvi kao liturgijski jezik, te u privatnoj prepisci, dok se nastava u školi odvija na standardnom bugarskom jeziku.

²³Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 331.

²⁴Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 332.

²⁵Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 332.

Primjer jezika:

*Baštá náš, kojtu si na nebeto: Imetu ti da se pusveti.
Kraljéstvotu ti da dodí. Olete ti da badi,
kaćétu na nebeto taj i na zemete.
Kátadenjšnija leb náš, dáj mu nám dnés.
I uprusti mu nám náša dalgj,
kaćétu i nija upráštemi na nášte dlažnici.
I nide mu uvižde u nápas,
negu mu izbávej ud zlo.²⁶*

3.9. Sličnosti i razlike između navedenih malih slavenskih jezika

Sve što je već rečeno za standardne slavenske jezike može se reći i za nestandardne slavenske jezike, a to je da su to jezici različite starosti, povijesti, vitalnosti, broja govornika i vrijednosti. Jezici su to koji se od svojega postanka pa sve do danas bore za svoj opstanak s više ili manje uspjeha u tomu. Za sve male slavenske književne jezike vrijedi isti cilj, a to je dostizanje stupnja standardnosti. Dok neki veselo koračaju prema svojem cilju, drugi pak gube borbu i vraćaju se unatrag.

Svi navedeni mali slavenski jezici imaju svoju povijest, kulturu, govornike, tekstove, i zbog toga jesu književni jezici. Da bi postigli i stupanj standardnosti moraju zadovoljiti trostupanjski model standardnosti, koji uključuje sociolingvističku, sociokulturnu i državno-političku razinu. Za sve navedene male slavenske jezike ključna je državno-politička razina. Naime, govornici ovih jezika rasprostranjeni su diljem svijeta što utječe na očuvanje njihova zajedništva i identiteta. Samim time pod utjecajem su različitih društava, kultura i jezika. Sve to utječe na njihovu egzistenciju i samoodređenje, odnosno na njihov opstanak kao manjine. Unatoč svemu što imaju, pripadnici malih slavenskih jezičnih zajednica samo su dijelom neke druge veće zajednice ljudi.

Starost je malih slavenskih jezika različita. Počeci nekih sežu još u davno 8. stoljeće, dok drugi svoje početke bilježe mnogo kasnije, kao primjerice rusinski koji se javlja u 14. st.,

²⁶ http://hr.wikipedia.org/wiki/Banatskobugarski_jezik, 17. svibnja 2011.

lužičkosrpski u 16. st. ili banatskobugarski u 19. st. Broj je govornika također različit, a seže od nekoliko tisuća pa sve do nekoliko milijuna.

Zajedničko je svim tim jezicima da su kroz povijest nailazili na brojne poteškoće. Svi su ti problemi utjecali na njihov položaj danas. Od navedenih jezika, danas se svojim relativno dobrim položajem ističu rijetki. Za izdvojiti jesu rusinski, gradišćanskohrvatski i gornjoluzičkosrpski jezik. Jezici su to skupine govornika koja se smatra manjinskim stanovništvom u područjima u kojima žive. Unatoč tomu, oni se bore za svoj identitet i jezik kao jednu od glavnih odrednica njihova samoodređenja.

Priručnici, rječnici i gramatike čine čvrstu osnovu na kojoj se jezik može graditi. Na temelju njihova postojanja određuje se vrijednost nekoga jezika. Vrijednost je nekoga jezika to veća, što taj jezik broji više jezičnoga sadržaja. Jezični se sadržaj ne odnosi samo na navedene rječnike, pravopise i gramatike, već na cjelokupno jezično stvaralaštvo nekoga jezika. Tako vrijednost gornjoluzičkosrpskoga jezika počiva u postojanju najstarije tiskane knjige na tome jeziku *Malog katekizma Martina Luthera*, prve tiskane gramatike *Principia linguae Wendicae (Osnove vendskoga jezika)*, te prvoga rječnika *Vocabularium latino-serbicum*, ali i brojne druge literature. Kako bi se povećala vrijednost moliškohrvatskoga jezika, osnovano je kulturno društvo *Naš jezik*. Vrijednost toga jezika čine časopisi, kulturna društva, rječnik i gramatika, kao i brojni književni tekstovi. Međutim, moliškohrvatski jezik pokazatelj je činjenice da se usprkos jezičnom bogatstvu jezik ne mora nalaziti u dobrom položaju. Moliški su Hrvati uglavnom bilingvalni, dakle, govore talijanskim i hrvatskim jezikom, pri čemu je talijanski dominantan, dok se hrvatski nalazi u podređenom položaju. Gradišćanskohrvatski je jezik na kojemu su pisane novine, kalendari, školski udžbenici, gramatika i rječnici, emitirane radio i televizijske emisije, te osnovana kulturna društva čija je svrha promicanje i očuvanje njihova jezika. Rusinsko je jezično blago najbrojnije, time i najbogatije. Ono leži u brojnim književnim djelima, glazbi, novinama, školskim udžbenicima, gramatikama i pravopisima. Govornici rusinskoga jezika pravi su primjer onih kojima je stalo do očuvanja njihova jezika i u skladu s tim se i ponašaju. Bore se s utjecajima koji dolaze iz susjednih im velikih slavenskih jezika. Bore se i ostali, ali je njihov uspjeh puno manji. Mnogi su zbog susjednih odnosa i blizine poprimili obilježja tih jezika, čime gube svoj identitet i postojanje. Pravi primjeri takvih jezika jesu kašupski jezik koji sve više gubi u bitci s poljskim jezikom, zatim rezijski, zapadnopoleški,

banatskobugarski i donjolučkosrpski jezik. Jezici su to koji su primjer prevelike bliskosti sa susjednim im velikim slavenskim jezicima među kojima oni naprosto nestaju.

Mali slavenski književni jezici među sobom nisu povezani, ali na temelju do sada rečenoga može se reći da to nije u potpunosti točno. Posebno su povezana dva lužičkosrpska jezika, gornjolužičkosrpski i donjolužičkosrpski. Ta dva jezika, osim puno sličnosti, imaju i puno različitosti. Zajednički im je samoglasnički sustav, kao i 27 od 30 suglasnika, razlikuju se po nekim jezičnim obilježjima. Najvažnija razlika među njima počiva u njihovoj razvijenosti i bogatstvu. Dok je gornjolužički jezik na najboljem putu da postane samostalnim, donjolužički je na potpuno suprotnoj strani.

Slavenski nestandardni jezici postat će standardnima tek onda kada u potpunosti raskinu s ostalim slavenskim jezicima koji ih okružuju. *Među malim slavenskim jezicima, gornjolužičkosrpski zajedno s vojvođanskim rusinskim jezikom, najšire je izgrađeni slavenski jezik u smjeru standardnoga jezika.*²⁷ Međutim, budućnost svih malih slavenskih jezika ovisi o različitim čimbenicima, počevši od zajedničke vjeroispovijesti, pa sve do kulture, obrazovanja, društva i ugleda.

3.10. Odnos između malih i velikih slavenskih jezika

Standardni jezik kodificirani je oblik jezika. Karakterizira ga, osim već spomenutog trostupanjskog modela standardnosti, kodificirana gramatika (propisuje oblik govorne komunikacije), kodificirani pravopis (propisuje oblik pisane komunikacije), propisani leksik (propisuje riječi koje su u duhu dotičnoga jezika). Deset je slavenskih jezika koji zadovoljavaju sve uvjete standardnosti, stoga se oni smatraju standardnim slavenskim jezicima. Nestandardni su slavenski jezici najčešće dijelom onih velikih, što je najčešće unaprijed uzrokovano njihovim zemljopisnim položajem.

Kašupski je jezik tako samo dijalekt u jednom dijelu Poljske, dok je službeni jezik na cijelom području poljski. Stoga su i govornici kašupskoga jezika samo jezična, a ne nacionalna grupa. Kašupski je u potpunosti povezan s poljskim jezikom, zbog čega sve više gubi svoju

²⁷ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 12.

samostalnost i identitet. Jezik je to koji veći dio svojega jezičnoga blaga dijeli s poljskim jezikom. Danas je samo dijelom usmene komunikacije, dok je u pisanoj u potpunosti zavladao poljski jezik. Od ostalih se slavenskih jezika razlikuje prema nekim svojim jezičnim obilježjima, kao što su inverzija susjednih fonema, te sufiksima *-isczse* ili *-ěszcze*.

Rezijski je jezik kojim se govori u jednoj talijanskoj pokrajini. To je jezik koji se javlja ranije od ostalih, već u 8. stoljeću. Ima relativno mali broj govornika, te malo i siromašno jezično stvaralaštvo. Abeceda ovoga jezika nastala je pod utjecajem slovenskoga jezika. Rezijski jezik još uvijek nije kodificiran.

Zapadnopleški jezik ističe se nastojanjima da bude drugačiji od susjednih mu jezika, bjeloruskog i ukrajinskog. Očituje se to već u pismu, koje je ćirilično, ali različito od bjeloruske i ukrajinske azbuke. Razlike su očite i u brojnim jezičnim obilježjima. Teži se i različitom leksiku od onoga susjednoga, iako je to leksik koji je u bjeloruskom i ukrajinskom zastario ili ima status posuđenice, a sufiksi za tvorbu novih riječi jesu isti u svim trima jezicima.

Banatskobugarski jezik u prošlosti se razvijao prema uzoru na latinski i hrvatski, stoga su i brojne publikacije tiskane upravo na tim jezicima. Međutim, Drugi svjetski rat zaustavio je razvitak ovoga jezika, pa je sada u upotrebi samo u katoličkoj crkvi, te u privatnoj prepisci.

Gornjolužičkosrpski jezik svoj status može “zahvaliti”, osim bogatom jezičnom stvaralaštvu, naporima za iskorijenjivanjem tuđica i posuđenica. To potvrđuje činjenica da je velik broj posuđenica iz njemačkog jezika iskorijenjen kao i obilježja njemačkoga jezika koja su neko vrijeme bila zastupljena u gornjolužičkom jeziku. Nasuprot gornjolužičkom nalazi se donjolužički jezik koji i danas obiluje njemačkim posuđenicama, te je u većini toga vjerna kopija gornjolužičkoga jezika, stoga je i u velikom razvojnom zaostatku.

Moliškohrvatski je jezik manjinskog stanovništva u dijelu Italije, doseljenog iz Hrvatske. Govornici ovoga jezika iz stare su postojbine preuzeli jezične elemente koji su se uvelike kroz vrijeme izgubili. Ovaj je jezik pod velikim utjecajem talijanskoga jezika, iako još uvijek u nekim segmentima zadržava sličnosti s ishodišnim mu hrvatskim jezikom.

Jedinstveni mikrojezik Hrvata iz Gradišća je gradišćanskohrvatski jezik. Fizionomija je ovoga jezika jedinstveno čakavska. Dakle, čakavska mu je fonetika, kao i povijesni refleks jata, morfologija, te leksik. Sve to upućuje na njegove hrvatske korijene, kao i pismo koje se od hrvatske abecede razlikuje samo u glasu *d'* koje se piše kao *dj*, a ne kao *đ*. U prošlosti ovaj je

jezik bio pod utjecajem njemačkog i mađarskog jezika, ali danas je prvenstveno otvoren hrvatskom standardnom jeziku.

Vojvođanski rusinski jezik (jugoslavenskorusinski) na dobrom je putu prema standardizaciji. Rusinska se azbuka razvila na temelju ukrajinske ćirilice, dok je leksik općeslavenski. Jezik obiluje crkvenoslavenskim riječima. Unatoč svemu rusinski jezik pokušava održati svoj identitet neovisno o hrvatskom ili srpskom jeziku koji ga okružuju. Situacija je drugačija u slučaju karpatskorusinskoga jezika koji je poprimio većinu ukrajinskih jezičnih obilježja. U prošlosti je Potkarpatska Rus, kao i Prešovska Rus, uživala status samostalnoga područja s rusinskim kao službenim jezikom. S vremenom je ovo područje pripajano različitim državama i vladama, da bi s vremenom pripalo Ukrajini, a time je i službeni jezik postao ukrajinski standardni jezik.

Mali slavenski književni jezici u odnosu prema velikim slavenskim jezicima u podređenu su položaju, kao što je iz navedenoga vidljivo. Razloge tomu nije potrebno detaljno objašnjavati, oni proizlaze iz činjenice da su jedni sveopći, dok drugi to nisu. Bez obzira na jezično bogatstvo, bez kodifikacije, ali i bez države, stupanj standardnosti ne može se dostići. Svih deset standardnih slavenskih jezika okupljaju oko sebe određeni narod i državu. Tako govorimo o ruskom jeziku kojim govore Rusi u Rusiji, hrvatskom jeziku kojim govore Hrvati u Hrvatskoj, poljskom jeziku kojim govore Poljaci u Poljskoj itd. Pri tome je riječ o višemilijunskom broju govornika s kodificiranim jezikom, te bogatim jezičnim stvaralaštvom i poviješću. Govornici malih slavenskih jezika imaju svoju povijest, svoje jezične stvaralaštvo, ali kod nekih to je još uvijek nedovoljno da bi dovelo do stupnja standardnosti njihova jezika. Ono što nedostaje svima njima jest status nacionalne zajednice i država, odnosno zajednički teritorij na kojemu obitavaju govornici istoga jezika. Govornici ovih jezika rasprostranjeni su diljem svijeta, dakle nedostaje im zajedništvo. Tek zajedničkim trudom i djelovanjem mogu pridonijeti razvoju vlastitoga jezika, odnosno identiteta. Kao male skupine podložni su djelovanju onih govornika koji ih okružuju, posebice što su to govornici jezika koji se smatra službenim u državi u kojoj oni žive. Često to dovodi do interferencija, pri čemu novije generacije potomaka manjinskoga stanovništva više ne vladaju svojim slavenskim materinskim jezikom. Međutim, uvijek ima iznimaka.

4. METODIČKI PRISTUP TEMI “MALI SLAVENSKI KNJIŽEVNI JEZICI”

NASTAVNI PREDMET: hrvatski jezik i književnost

NASTAVNO PODRUČJE: jezik

NASTAVNA TEMA: slavenski jezici

NASTAVNA JEDINICA: Slaveni i slavenski jezici

CILJ NASTAVNOGA SATA: usvajanje gradiva o Slavenima i slavenskim jezicima, upoznavanje s njihovom poviješću i statusom u današnjem svijetu

KLJUČNE RIJEČI: Slaveni, slavenski jezici, standardni slavenski jezici, mali slavenski književni jezici (nestandardni slavenski jezici)

NASTAVNE ZADAĆE:

- a) ODGOJNE: razvijanje ljubavi prema proučavanju slavenskih jezika, slavenske kulture i povijesti, te ljubavi prema čitanju i proučavanju slavenske literature
- b) OBRAZOVNE: razumijevanje i usvajanje pojmova standardnoga i nestandardnoga jezika, razvoja slavenskih jezika od praindoeuropskoga, podjele slavenskih jezika na istočnoslavenske, zapadnoslavenske i južnoslavenske
- c) FUNKCIONALNE: razvijanje sposobnosti zaključivanja, povezivanja, uspoređivanja, uočavanja, pisanja, govorenja, primjenjivanja naučenoga

NASTAVNI OBLICI: frontalni, skupinski

NASTAVNE METODE: metode čitanja, razgovora, pisanja, slušanja, usmenog izlaganja

METODIČKI SUSTAV: korelacijsko-integracijski

TIP SATA: obrada novog gradiva

KORELACIJA:

- a) unutarpredmetna: književnost, jezik
- b) međupredmetna: povijest, vjeronauk, geografija

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA: ploča, kreda, računalo, nastavni listići, papiri, flomasteri

LITERATURA:

1. Maurović, Andrija. *Seoba Hrvata*, Privlačica, Zagreb, 1990.
2. Rosandić, Dragutin. *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

3. Stjepko Težak, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1 i 2*, Školska knjiga, Zagreb 1998.

ETAPE NASTAVNOG SATA	TIJEK OBRADJE NASTAVNOG SATA	NASTAVNI OBLICI, METODE, METODIČKI POSTUPCI
MOTIVACIJA	<p>Podijelim učenicima ulomak stripa Andrije Maurovića Seoba Hrvata. Učenici čitaju tekst stripa, a potom razgovaramo o njemu: Kako vam se svidio tekst stripa? Što mislite o načinu na koji je strip oslikan? Jeste li čuli za seobe nekih drugih naroda osim Hrvata?</p>	<p>o. individualni, m. čitanja</p> <p>m. razgovora</p>
NAJAVA TEME	<p>Hrvati su također Slaveni, a Slaveni su i brojni drugi narodi diljem europskoga kontinenta. Tema našeg današnjeg sata nosi naslov Slaveni i slavenski jezici.</p> <p><i>(Zapisujem naslov na ploču)</i></p> <p>Znate li vi nešto o Slavenima? Možete li mi nabrojati neke slavenske jezike?</p>	<p>m. pisanja</p> <p>m. razgovora</p>
OBRADA	<p>Kako biste se bolje upoznali sa Slavenima i njihovim jezicima, slijedi kratka PowerPoint prezentacija. <i>(Pobliže objašnjavam učenicima podatke s prezentacije, dok oni prate i najvažnije zapisuju u svoje bilježnice)</i></p> <p>Sada slijedi rad u skupinama. Podijelit ćete</p>	<p>m. slušanja, pisanja</p> <p>o. skupinski, m. čitanja,</p>

	<p>se u šest skupina. Svaka će skupina dobiti zadatak i materijale potrebne za rad. Za rad imate 15 do 20 minuta. (<i>Zadatak je svake skupine izraditi umnu mapu za određeni standardni/nestandardni jezik. Za rad će dobiti papir, flomastere i kratke tekstove o svakome jeziku. Na kraju učenici izlažu rezultate svojega rada</i>)</p>	<p>pisanja, usmenog izlaganja</p>
<p>SINTEZA</p>	<p>Kroz razgovor s učenicima pokušavam doći do zaključka o važnosti jezika kao odrednice identiteta nekoga naroda. Uspoređujemo standardne s nestandardnima jezicima, te ističemo važnost i jednih i drugih.</p>	<p>o. individualni, m. razgovora</p>
<p>PRILOZI</p> <p>Prilog 1. Plan ploče</p> <p>Slaveni i slavenski jezici</p>		

SLAVENI I SLAVENSKI JEZICI

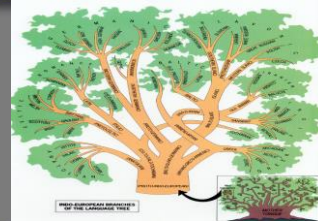
PRADOMOVINA SLAVENA

- u 5. i 6. st. Slaveni su naselili područje između Odre i Labe na sjeveru, Češku i Moravsku, velik dio današnje Austrije, Panoniju i Balkan, te područja kod gornjeg toka rijeke Dnjepr

- tri podskupine Slavena:
 1. Istočni Slaveni: Rusi, Ukrajinci, Rusini, Bjelorusi
 2. Zapadni Slaveni: Kašubi, Poljaci, Česi, Slovaci, Lužički Srbi
 3. Južni Slaveni: Bugari, Makedonci, Hrvati, Srbi, Slovenci, Bošnjaci, Crnogorci

RAZVOJ SLAVENSKIH JEZIKA

Pojam standardnosti/nestandardnosti

- standardni jezik - kodificirani oblik jezika
- kodificirana gramatika, kodificirani pravopis i leksik (rječnik)
- trostupanjski model standardnosti: sociolingvistička razina, sociokulturna razina, državno-politička razina

SLAVENSKI JEZICI

Prilog 3. Zadaci za rad u skupinama

1. skupina

Kašupski jezik pripada zapadnoslavenskoj skupini jezika. Kako biste saznali više o ovome jeziku, pročitajte kratki tekst i načinite umnu mapu s najvažnijim podacima vezanim uz ovaj jezik.

2. skupina

Lužickosrpski jezik materinjski je jezik starosjedilačkog stanovništva koje danas živi u Gornjoj i Donjoj Lužici. Kako biste saznali više o ovome jeziku, pročitajte kratki tekst i načinite umnu mapu s najvažnijim podacima vezanim uz ovaj tekst.

3. skupina

Rusini su maleni narod istočnih Slavena, čiji je materinjski jezik rusinski. Kako biste saznali više o ovome jeziku, pročitajte kratki tekst i načinite umnu mapu s najvažnijim podacima vezanim uz ovaj jezik.

4. skupina

Moliški i Gradišćanski Hrvati manjinsko je stanovništvo koje živi izvan granica Republike Hrvatske, stoga ima i jezik koji se razlikuje od hrvatskoga. Kako biste saznali više o ovim jezicima, pročitajte kratki tekst i načinite umnu mapu s najvažnijim podacima vezanim uz ove jezike.

5. skupina

Jezik s najvećim brojem govornika među slavenskim jezicima jest ruski jezik. Kako biste saznali više o ovome jeziku, pročitajte kratki tekst i načinite umnu mapu s najvažnijim podacima vezanim uz ovaj jezik.

6. skupina

Treći po veličini slavenski jezik je poljski jezik koji pripada zapadnoslavenskoj skupini jezika. Kako biste saznali više o ovome jeziku, pročitajte kratki tekst i načinite umnu mapu s najvažnijim podacima vezanim uz ovaj jezik.

5. ZAKLJUČAK

Slavenskim se jezicima od davnina služi društvena zajednica predaka Slavena, odnosno Slavena. Većina slavenskih jezika zadovoljava trostupanjski model standardnosti jezika, kao i ostala pravila standardnosti. Međutim, mali su slavenski književni jezici na stupnju nižem od onih velikih, standardnih slavenskih jezika. *Široki se svijet slavenskih jezika tako prostire od velikih i važnih standardnih jezika do malih književnih i iseljeničkih jezika, jedan jezični kontinuum u sociolingvistički neprekinutom razvoju*²⁸. Ovom rečenicom izrečena je osnovna misao o velikom slavenskom jezičnom svijetu. Ona ukazuje na jedinstvenu cjelinu koju čine svi slavenski jezici unutar slavenskoga svijeta, bilo da je riječ o onim velikima ili malima. Iz nje proizlazi i smisao ovoga rada, čiji je zadatak ukazati na postojanje malih, iseljeničkih slavenskih jezika, nastalih u davnoj prošlosti, a postojećih još i danas. Jezici su to koji ni po čemu ne zaostaju za velikima, ali ipak nedostaje im ono ključno, a to je zajedništvo svih njihovih govornika. Zajedničkim snagama mogli bi se boriti za standardnost svojih jezika, stvarati i djelovati u duhu svojih jezika. I dok su neki na najboljem putu da dostignu viši stupanj, drugi su najbliže nestajanju. Budućnost je svih malih slavenskih jezika još uvijek neizvjesna i svima nam nepoznata.

²⁸ Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011., str. 13.

6. LITERATURA

- Anić, Vladimir, Goldstein, Ivo. Rječnik stranih riječi, Novi Liber, Zagreb, 2002.
- Bajić, Nada. *Rusnaci (Rusini)*, Zebra, Vinkovci, 2003.
- Babić, Stjepan, Finka Božidar i Milan Moguš. *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
- Barić, Eugenija. *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
- Benčić, Nikola. *Gramatika gradišćanskohrvatskoga jezika od 1921. do danas*, Sekcija DHK i Hrvatskoga centra P.E.N-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu, Zagreb, 2003.
- Damjanović, Stjepan. *Slovo iskona: Staroslavenska i starohrvatska čitanka*, Matica hrvatska, Zagreb, 2002.
- Finka, Božidar. *Gradišćanskohrvatski književni jezik: problemi i rješenja*, Rasprave Instituta za jezik, Jazu, Zagreb, knj. 3, 1977.
- Gieler, Mirjana, Kornfeind, Julia. *Povijest Gradišćanskih Hrvata do kraja 20. st.*, preuzeto s http://www.zigh.at/platforma.sites.djangohosting.ch/media/files/gh_novo.pdf, 2. lipnja 2011.
- Lisac, Josip. *Moliškohrvatski govori i novoštokavski ikavski dijalekt*, Kolo, br. 03-04, jesen-zima, 2008.
- Magocsi, Paul Robert. *Rusini i Potkarpatje*, Hrvatska revija, br. 4, godište VII/2007.
- Mareš, František Vaclav. *Od praslavenskoga do crkvenoslavenskoga*, Riječ: časopis za književnost, kulturu i znanost, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, 2010.
- Matasović, Ranko. *Poredbeno povijesna gramatika hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
- Neweklowsky, Gerhard. *Gradišćanskohrvatski jezik kao sistem*, Znanstveni zbornik, 2008.
- Rehder, Peter. *Uvod u slavenske jezike (s uvodom u balkanistiku)*, preveo: prof. dr. sc. Ivan Jurčević, Filozofski fakultet, Osijek, 2011.
- Sammartino, Antonio. *Moliški Hrvati kroz pet stoljeća*, preuzeto s http://www.maraton-ladja.hr/ntjadran/Moliski_Hrvati.pdf, 17. svibnja 2011.

- Sesar, Dubravka. *Putovima slavenskih književnih jezika (Pregled standardizacije češkoga i drugih slavenskih jezika)*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1996.
- Skok, Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, HAZU, Zagreb, 2006.